

MOJCA POLONA VAUPOTIČ

Jože Plečnik – njegova umetnost in njegova svetost¹

Tretji je sv. Peter – imel sem dovolj – šel sem domov v isti smeri – ter se vlegel – v duhu pa zopet gledal besede: V začetku je bila beseda etc. – in one na frizu, ki nosi tambur kupole: Tu es Petrus etc. Veličastne: bolj pošteno in preprosteje ni mogoče opisati tega dela – ali narediti še popolnejšega dela, kot je to. Tu je vse jasno – V stranskih ladjah v srednji kapeli se moli – tej nasproti je črna množica na kolenih pred – Najsvetejšim – spredaj – pod kupolo obrobja črna množica galerijo – okrašena z rogovi iz pozlačenega bronastega lovorja – noseč oljne svetilke – Kripta – grob sv. Petra – Tudi Jože poklekne – moli vero – se zamisli Andreja – mame – očeta – vseh. (Iz pisma bratu Andreju konec januarja 1899)

Svetovna prestolnica Ljubljana je v tem letu prostor srečevanja, druženja, spominjanja in izražanja časti do lepote na različnih točkah, a z enim razlogom: obeležujemo namreč dve obletnici, ki sta zaznamovali življenje arhitekta Jožeta Plečnika: 145-oblentico njegovega rojstva (23. 1. 1872) in 60. oblentico njegove smrti (7. 1. 1957). Odvijanje tako veličastnega dogodka v našem glavnem mestu je zagotovo zgodovinski utrinek v naši deželi, zato o njem mediji tudi upravičeno poročajo. Objavljajo in prikazujejo, kaj vse Ljubljana ima in kaj vse bi še lahko imela, saj v Plečnikovih depojih obstaja še veliko neuresničenih projektov za naše glavno mesto. Na ogled je na voljo bogat Plečnikov ustvarjalni repertoar, ob katerem imamo možnost kramljati, se posvetovati, še posebej v Plečnikovi hiši pa

je mogoče njegove predmete celo potipati in preizkusiti. Celovita prenova kompleksa Plečnikove hiše je bila izvedena med leti 2013 in 2015 in je ponovno odprla svoja vrata konec septembra istega leta. V teh pridobljenih prostorih je zaživela nova stalna razstava *Plečnik*, novi so prostori za občasne razstave, študijski center, Plečnikova učilnica za pedagoške in andragoške programe ter muzejska trgovina z izborom oblikovalskih izdelkov in publikacij.

Včasih me obdaja misel, ali bo nemara Plečnikova veličastna in nadvse izjemna arhitekturna stvaritev, kot je Tromostovje, v naši prestolnici kaj kmalu postala nekakšno "središče sveta", saj si počasi pridobiva podobno slavo, kot jo ima že od nekdaj rimski Beneški trg. Poleg monumentalne večnosti, ki jo poseduje, se z njim hkrati čuti in odvija

vrvež sodobnosti. Z njim živijo domačini in turisti, ob njem pa stojijo lepo vzdrževana pročelja zgradb, čiste ulice, bogato založena tržnica, poulični prodajalci, pevci, lokali in še kaj. Ob prečkanju Tromostovja nas nagovori nekaj svojevrstnega, morda ustaljen duh časa, ki je vedno navzoč.

Žal pa je mojster Plečnik v svoji domovini še nekaj desetletij po smrti doživljal trpko usodo dokajšnje zamolčanosti. Šele razstava njegovih del v centru Georges Pompidou v Parizu leta 1986 je premaknila kazalec na 'uradni' slovenski tehtnici vrednotenja našega vrhunskega in genialno nadarjenega arhitekta. Umetnika Plečnika omenjamo, ga občudujemo, odkrivamo, predstavljamo in to bomo počeli, dokler bo mogoče. Vsem nam, ki živimo v svetu umetnosti, je prav on tisti, ki nam daje navdih in oporo ob razmišljanjih in snovanjih del, bodisi na papirju, bodisi v materialu. Njegova izjemno velika umetniška dela prebujajo v nas občudovanje in pristno doživljanje mnogokrat nekakšne težko izrečene vzvišene lepote. Bil je izjemno obdarovan estetik. Njegovih del ni mogoče meriti in ocenjevati samo razumsko, kajti arhitekturo je Plečnik pojmoval celostno. Ni mu šlo samo za oblikovanje in urejanje človekovega življenjskega prostora: javnega, družbenega in osebnega, marveč je hotel povzdigniti in oplemenititi tudi vse drugo, kar v tem prostoru služi našim življenjskim potrebam. Od velikih celostnih zasnutkov javnih urbanističnih celot z vsemi sestavinami prometnega, praktičnega, razpoloženjskega, lepotnega, spomeniškega in monumentalnega značaja je prehajal na vse podrobnosti zasebnega življenja v stanovanjih, kjer je z izrednim občutkom izrisal njihovo pohištvno opremo.² Zasnoval je imenitne stole, oblikoval slovenski čebelnjak in celo igrače. Pri srcu sta mu bili tudi knjižna oprema in tiskarska grafika. Skratka, arhitekturo je pojmoval kot poezijo, kot ustvarjalko lepotnih, življenjskih in tudi etičnih vrednot. Še posebej rad je poudarjal arhitektovo moralno odgovornost pri delu.

CERKVENO POSODJE IN SAKRALNA OPREMA

Eno izmed posebnih poglavij Plečnikovega ustvarjanja je bilo cerkveno posodje ter ostala sakralna oprema, kjer je ravnal podobno kot pri snovanju cerkvenega prostora. V njih je puščal globoko ukoreninjeno simboliko s svojstveno govorico. Ne le v liturgiji, tudi v opremi samega ambienta je to ena izmed središčnih in še kako iskanih ter potrebnih nalog. Človek v današnjem svetu oziroma v življenju nasploh potrebuje simbole, ki polnijo različne detajle njegovega poslanstva in tako je vedno znova zaželeno razvijati občutek za ustvarjanje tistega, kar žari v duhu sodobnega estetskega doživljanja.

Povezovati likovno umetnost in arhitekturno oblikovanje, krhkost in lomljivost ter hkrati surovost in težo materiala, je izziv slehernega ustvarjalca. Tako je večplastnost Plečnikovega dela hkrati z liturgijo zaznamovala tudi snovanje in izdelavo njegovih kelihov. Zamisel, ki se je razvijala in postajala resničnost, pa je v svoji mnogoterosti ponudila dobro rešitev tudi glede vzdrževanja in ohranjanja te svete posode. To je stvaritev, ki nam spregovori skozi dediščino preteklosti, hkrati pa odseva sedanji čas. Vsak njen detajl je mogoče posebej občudovati, vzdrževati in ga interpretirati. Umetnik, ki snuje kelih, namreč podaja svojo individualno likovno govorico ter hkrati pristno evangelijsko sporočilo. To pa odpira možnost vedno novih snovanj tega veličastnega liturgičnega predmeta. A Plečnikovi kelihom so 'drugačni', kot smo jih vajeni sicer. O tem ni dvoma. Neskončno jih cenimo. Kaj je torej tako imponantnega, veličastnega in cenjenega ob pogledu na njih?

Ob koncu prve svetovne vojne se je Plečniku želja, da se vrne v domovino iz Prage, kjer je nekaj časa služboval, tudi uresničila. Povabil ga je profesor Ivan Vurnik, ki mu je ponudil mesto učitelja na oddelku za arhitekturo novoustanovljene ljubljanske univerze. To se je dokončno zgodilo leta 1921. V skladu s

svojim prepričanjem, ki se je razvilo v program preнове cerkvene umetnosti, je Plečnik uvedel sakralno temo tudi v svojo arhitekturno šolo. Oblikovanje kelihov je izkoristil tudi za to, da se je podrobno podučil o vseh skrivnostih obdelovanja kovine, vdelovanja dragih kamnov, kristala in temu podobnih materialov. Kelih namreč po svoji strogi obliki in kakovostni izdelavi sodi v sam vrh sodobnega oblikovanja sakralnih predmetov in Plečnik je v njem videl začetek vstajanja cerkvene umetnosti. Kelihi, s katerimi se je umetnik začel ukvarjati že v Pragi, so zgovoren primer, kako intenzivno se je ustvarjalec poglobljal tudi v starogrško keramiko in v njej iskal pobude. Znanje o antiki je črpal iz knjige Gottfrieda Semperja *Der Stil*. Pisanje nemškega teoretika pa je razumel zelo nekonvencionalno v duhu dunajske secesije, ki si je prizadevala modernizirati tradicionalno oblikovno govorico.

Tako naloge kelihov ob križih, znamenjih, cerkvah ter večjih cerkvenih in samostanskih kompleksih v njegovi šoli niso bile nič izjemnega, a v Evropi gotovo nekaj posebnega, saj so že doma pri nekaterih vzbujale pomisleke in celo posmeh. Če slovenski prostor ne bi bil tedaj in še dolgo za tem tako zaprt, bi na to njegovo programsko usmeritev morda celo reagirali tudi zunaj slovenskih meja, kar pa Plečnika zagotovo ne bi odvrnilo od začrtane smeri. Tako so prav v njegovi šoli pričeli študentje med prvimi in še začetnimi nalogami izdelovati risbe kelihov in ciborijev, ki so jih tudi presenetljivo hitro realizirali. Izdelovanja kelihov se je Plečnik pravzaprav lotil na pobudo brata Andreja, ki je bil duhovnik. *Andrejev kelih* je bil *pars pro toto* vseh, ki so sledili deloma še v Pragi, predvsem pa pozneje v domovini.

Očitno je seveda, da *Andrejev kelih* kaže veliko oblikovno ambicijo in prefinjenost tako v kompoziciji kot v obdelavi gradiva. Temeljni barvni nagovor keliha je temnjeno srebro. Iz razmeroma tanke ploskve stalca s petimi ametisti raste iz sredine nekoliko konično zasnovano deblo. Sestavljeno je iz obroča z napisom

ANDREAS FAMVLVS CHRISTI MCMXIII, velikega kristalnega jabolka z meglicami, trivrstnega dela, na gosto okrašenega z ametisti, manjšega kristalnega jabolka-nodusa ter dvovrstnega dela z ametisti, ki se neposredno izteče v nekoliko parabolično kupo. Njen notranji del je, kot velevajo pravila, pozlačen. Poleg izrazite racionalnosti v zasnovi, ki bi jo Plečnik označil za moderno, zbuja pozornost še precejšnja uporaba plastičnih form in njihova gostota, koncentrirana v deblu, kar pa je znamenje Plečnikove velike želje dati kelihu potrebno dragocenost z uporabo gradiva in oblik. Takšno komponiranje po značaju nasprotujočih si oblik je mogoče pri Plečniku imeti za njegov prispevek k sočasnemu umetnostnemu ekspresionizmu. Umetnik se je namreč zavedal ključne vloge *Andrejevega keliha* v razvoju slovenske moderne in prav zato je bil ta upravičeno nekaj posebnega.

Smotrnost Plečnikovega oblikovanja, izraznost samega gradiva, namembnost in podobno bi lahko v tistem času služilo za utemeljevanje sočasne funkcionalistične arhitekture in oblikovanja. Plečnikov navdih se je tedaj skrival onkraj smotrnosti, v izraznosti samega gradiva, v dekoriranju, v zasnovi liturgičnega posodja, ki je ob upoštevanju temeljne funkcije lahko bila tudi pomanjšana arhitektura. Vrsta arhitekturnih prvin v zasnovi cerkvenega posodja, ki so se izraziteje začele pojavljati prav v tridesetih letih Plečnikovega snovanja liturgičnega posodja, kot so stebrički, kupolice ..., so nedvomni dokaz za takšno pojmovanje. Vendar se Plečnik nikoli ni oddaljeval od načel, ki jih je zagovarjal v svoji arhitekturi.

V obdobju med prvo in drugo svetovno vojno sta bili pri Plečniku vidni dve zanimivi potezi: njegov razvoj arhitekturne misli, ki je odseval na področju sakralnega posodja in kjer je bila vidna očitna razlika med zadržanimi ekspresionističnimi formami dvajsetih let ter plastično bogatimi površinami v tridesetih letih. To je bilo opaziti v vodilni vrsti kelihov, ki jih je Plečnik pojmoval kot arhitekturo v malem. Pri njih pa je vzdrževal neprekinjeno

razvidno vez z zgodovinskimi vzori ter lastno neizčrpno inovativnostjo, ki ni poznala konca. Očitno je hkrati, da so njegovi kelihii od razmeroma preprostih oblik iz praške dobe 'potovali' mimo nekoliko bogatejših, a še vedno geometrično zadržanih v dvajsetih letih, do vse bolj bogatih, tako v arhitektoniki kot v plastični površinski bogatitvi z reliefnim okrasjem in poldragim kamenjem v tridesetih in še kasneje. Iz tega obdobja so na primer še posebej zanimivi *Hutov kelih*, *kelih z oporniki*, *kelih sv. Benedikta*, *Škorjančev kelih*, *kelih sv. Jurija*...

Frančiškan pater Martin Perc je eno izmed srečanj s Plečnikovim novim kelihom ter z ljudmi iz nekega kraja opisal takole: ... *Naši preprosti gorenjski možje so ostali sami četrtr ure in molčali. Ko sem se čez četrtr ure vrnil mednje in ponudil, da ga samostan z velikim veseljem odkupi, so to ponudbo z ogorčenjem zavrnilo, da ga ne dajo za dvakrat večje denarje. Na vprašanje, ali ga sprejmejo radi, so odgovorili: "Če odkrito povemo, je takole: V začetku nam ni bil preveč všeč. Dalj ko smo ga gledali, bolj radi smo ga imeli. Zdaj ga ne damo!" Ko so drugi kmetje odšli, je eden še ostal sam v sobi s kelihom. Čez kake pol ure sem se vrnil in ga dobil še tam. Vprašam ga: "Francelj, ali vam je tako všeč?" Z neko sramežljivo nerodnostjo je odgovoril: "Gospod, tako nekaj milega je v tem kelihu ..." Pomolčal je in potihem dodal: "Če ga človek dolgo gleda, mora začeti moliti." Iz vsega njegovega zadržanja in pretresenosti se je videlo, da je molil. Da, v čemer bo kdo sejal!! Zakaj, ko sem ta kelih že posvečen prinesel iz ordinariata profesorju in ga tam postavil na mizo, sva molče sedela skoro celo uro ob njem in ga gledala. Ko se je bilo treba posloviti, da pridem pravočasno na vlak, je vstal, kelih še enkrat pogledal in dejal: "Vsak človek Boga moli, kakor ga po svoje more, ve in zna, Plečnik ga pač takole." (Perc 2007, 46)*

Zakaj so torej Plečnikovi kelihii 'drugačni'? Pri njih so zanimivi citati v latinščini ali v maternem jeziku, ki sicer v umetnosti niso nič novega, a gre za prvino bogatega klasičnega izročila. Plečniku je namreč moč besede tako v arhitekturi kot na liturgičnih predmetih

veliko pomenila. Njegovi svetopisemski citati so praviloma kratki in njihov izbor je skrben. Posebej domišljena pri njegovih kelihiih je tudi ikonografska govorica. Na *Omanovem kelihu* so upodobljene štiri svetopisemske daritve: Melkizedekova, Abelova, Abrahamova in Kristusova; na *Škorjančevem kelihu* z zlatnikom je upodobljeno na eni strani Jezusovo rojstvo, na drugi pa Janezov krst; na kelihu, ki ga je škof Vovk podaril župniji Ponikve ob posvetitvi po vojni prenovljene župnijske cerkve, pa najdemo motiv oljčnih vejic. Dobro je vedeti tudi to, da Jože Plečnik nikoli ni teoretično razlagal ali utemeljeval svojih del, zato je sleherni opis njegovih del bolj mnenje tistega, ki to počne. A ob snovanju enega izmed svojih kelihov je svojemu bratu Andreju napisal: "*Vedno se mi zdi, kelih mora biti vreden skoz naš duh – kateri je del božjega duha – da naj je materija, skozi katero se javlja ta duh, dostojna – to se razume ...*"

IZRAŽANJE SVETEGA V UMETNIKOVIH DELIH

Gotovo je prav letošnje Plečnikovo leto in razmišljanje o njegovih kelihiih vzpodbuda, ki me je opomnila, da je tudi pred desetimi leti, ob 50-letnici arhitektove smrti, Slovenija leto 2007 razglasila za Plečnikovo leto. V istem letu je Rimskokatoliška cerkev tudi predlagala postopek za arhitektovo beatifikacijo, kar je takrat sprožilo precej zanimivih odzivov nekaterih ljudi. Razmišljam, da je ponovno preteklo deset let, a spremenilo se ni nič. Slapovi so očitno pojenjali in Ljubljana še naprej mirno teče mimo Tromostovja, ki kot z neba poslana pozira za najlepše fotografске posnetke na tem svetu. Verjamem, da je postopek beatifikacije izključna domena Rimskokatoliške cerkve in da gre za zahtevno in trajajočo zadevo.

Papež Janez Pavel II. je v svojem Pismu umetnikom opredelil umetnika – "človeškega mojstra" – kot odsev podobe Boga stvarnika, kjer hkrati poudarja pomembno kakovostno razliko med njima. Medtem ko Stvarnik "daje bit samo, priklicuje nekaj iz nič (ex

nihilo sui et subiecti)", pa mojster "uporablja nekaj, kar že obstaja, in temu daje obliko in pomen". Kljub nepremostljivi razliki se, kot pravi papež, človek prav s svojo umetniško ustvarjalnostjo bolj kot kjerkoli "razodeva kot 'Božja podoba' in to nalogo opravlja predvsem, ko oblikuje čudovit 'material' svoje človeške narave in ustvarjalno gospoduje nad veseljem, ki ga obdaja" (Janez Pavel II. 1999, 10). Njegovo delo za Cerkev osmišlja Božje učlovečenje v osebi Jezusa Kristusa. V tem razkritju "Boga, ki je skrivnost", postaja tudi Sveto pismo po besedah Paula Claudela "velikansko besedišče" oziroma po Marcu Chagallu "ikonografski atlas", iz katerega črpa krščanska umetnost. V tej luči se kaže kot pomembna, celo bistvena, tudi pogojenost krščanske umetnosti z moralno oziroma etično razsežnostjo umetnikove osebnosti. Ko namreč umetnik ustvarja, izraža samega sebe v tolikšni meri, da postane njegovo delo edinstveno razkritje njegovega bitja, tega, kâr on je in kakó je, kar je. Težo povedanega razkriva že predstavljena opredelitev krščanske umetnosti v cerkvenih dokumentih. Le-ta ni opredeljena zgolj kot ikonografsko oziroma tematsko prepoznavno polje znotraj umetnosti nasploh, temveč kot umetnost z jasnim smotrom: izražati neskončno Božjo lepoto in človekov duh pobožno dvigati k Bogu. Razkritje lastnega bitja, kateremu se umetnik ne more izogniti, ne da bi žrtvoval prepričljivost svojih stvaritev, v krščanski umetnosti tako ni zgolj poklicna kuriozitet ali celo neke vrste samoterapija, temveč vsebinska razsežnost, postavljena v službo skupnega blaga (Debevec 2008, 2015).

Sveto pismo je postalo torej "velikansko besedišče" (Paul Claudel) in "ikonografski atlas" (Marc Chagal), iz katerega črpa krščanska kultura in umetnost. Stara zaveza, brana v luči Nove, omogoča neskončne tokove navdiha. Na podlagi pripovedi o stvarjenju in grehu, o vesoljnem potopu, ciklusu o očakih, o dogodkih ob izhodu iz Egipta in tolikih drugih dogodkih in osebah v odrešenjski zgodovini je svetopisemsko besedilo razvnelo domišljijo slikarjev, pesnikov, glasbenikov

ter ostalih ustvarjalcev. Od Kristusovega rojstva do Golgote, od spremenitve na gori do vstajenja, od njegovih čudežev do njegovega nauka in naprej do dogodkov, ki jih opisujejo Apostolska dela ali jih predvideva Razodetje v eshatološkem ključu, je svetopisemska beseda ob brezštevilnih priložnostih postala podoba, glasba in poezija ter v jeziku umetnosti klicala v spomin svojevrstno skrivnost. In sami dobro vemo, kako je naš veliki arhitekt črpal iz Svetega pisma pripovedi, ki jih je prenesel v življenje v obliki različnih cerkva ali bogoslužnih predmetov. V 20. stoletju je sodil med tiste redke arhitekta, ki so se z vso vnemo posvečali vprašanju svetega v arhitekturi, še posebej tistemu, kar zadeva liturgično, simbolno in spominsko. Modernistično načelo proste izbire snovi in oblike je uporabil tudi za uresničenje te svoje odločitve in je tako oblikovanje simboličnih arhitekturnih nalog, ki so v svojem bistvu predmoderne, uspešno popeljal v moderni čas. Še več, pri tem mu ni šlo zgolj za reformo oblike, denimo da ni mogoče več vztrajati pri neoromanskih ali neogotskih konceptih prostorskih ureditev, dekoracije in opreme in je potrebno zgolj izumiti modernemu času nov jezik sakralnega, marveč je hkrati dojel, da je potrebno vsakršna prizadevanja za umetniško prenavo na tem področju postaviti na etični temelj. Plečnik se je že na svojem znamenitem potovanju po Italiji in Franciji v letih 1898 in 1899 začel intenzivno ukvarjati z vprašanjem sodobnega liturgičnega prostora. Več kot dve desetletji dolga doba njegovega premišljevanja in trdega boja za izraz in občutje moderne kristjana, katerega osrednje pričakovanje (in zahteva) do sakralnega prostora ni prav nič drugačno od pričakovanja davnih krščanskih prednikov, da lahko v sakralnem prostoru iščejo in morda tudi najdejo svojega Boga. Stil njegovega razmišljanja, načrtov in dela pa se je nato uresničil pri njegovih naslednjih sakralnih objektih: *cerkev Sv. Duha* na Ottakringu na Dunaju v Avstriji, *cerkev Srca Jezusovega na Vinohradih* v Pragi na Češkem, *cerkev sv. Frančiška* v Šiški v Ljubljani, *cerkev*

Gospodovega vnebohoda v Bogojini, cerkev sv. Antona Padovanskega v Beogradu v Srbiji in cerkev sv. Mihaela na Barju v Črni vasi pri Ljubljani. Danes velja cerkev Srca Jezusovega v Pragi za eno izmed najpomembnejših cerkvenih zgradb prejšnjega stoletja. V enem izmed Plečnikovih pisem bratu Andreju je navedeno pomenljivo razmišljanje, ki kaže na to, kako celostno je razumeval nalogo gradnje te cerkve in se hkrati spraševal o namenu in smislu svojega dela pri njej. "Da povem, mene ne interesira danes lepa cerkev v Pragi: mene interesira povedati, da se gre za pastoralo" (Arhitekt Jože Plečnik 1986). Da naj bo cerkev lepa, dostojna imenu, ki ga bo imela, primerna čaščenju Božje ljubezni in zato tudi veličastna, je arhitekt seveda razumel. Ustvarjalno pa ga je vedno vznemirjala le ena misel. Misel o pastoriali; nadalje pa še o poti Cerkve in o občestvu.

TRENTKI S PLEČNIKOM

Vpreprosti in skromni Plečnikovi hiši, ki stoji blizu cerkve sv. Janeza Krstnika v Trnovem v Ljubljani, je v okroglem stolpu delovna soba, ki je mojstru služila tudi kot spalnica. Med predmeti na mizi, ki jih je pri delu uporabljal, in nekaj knjigami, ki so mu bile tam stalno pri roki, sta majhen, ploščat in v rimski obliki izdelan lesen križ ter Sveto pismo. Križ na desni strani, biblija v dveh delih pa med še nekaj knjigami na levi, za namizno svetilko. Ne enega ne drugega ni, recimo temu, nujno potreboval pri skiciranju, projektiranju, korekturah ... V hiši je v tem in še v drugih prostorih nekaj križev s Križanim na njih. Ta, ki je na delovni mizi, pa je brez korpusa. Videti je, da je imel oboje, Sveto pismo in križ stalno na mizi, na kateri so sicer nastajali mnogi osnutki in načrti. Zanj to nista bila čudodelna predmeta. Koliko in kolikokrat je tu molil? S kakšnim namenom je odpiral Sveto pismo? Kako je gledal na križ? Je polagal roko nanj? Ali pa ga je morda vzel v roko in ga naslonil na svojo srčno stran? Ne vemo (Čemažar 2007, 80). Res je, da je bilo o delih

Jožeta Plečnika napisanih že ogromno knjig. In če so se pred dvema desetletjema avtorji ukvarjali predvsem s tem, ali jim bo sploh uspelo najti vsa njegova dela, je zdaj čas, da se ukvarjajo s tem, kaj je avtor razmišljal.

Marsikaj lahko premišljujemo o umetniku Plečniku, a gotovo je najbolje, da se naslanjamo na besede tistih, ki nam jih posredujejo ljudje, ki so ga poznali: kot umetnika – ustvarjalca in prijatelja. Vedno znova mi naredijo izreden vtis zapisana pripovedovanja srečanj frančiškana p. Martina Perca s Plečnikom. V njih najdem nekaj tako pristnega in neposrednega, kot da bi bila sama prisotna ob njima. Navajam primer p. Perca, kako je opisal natančnost in ljubezen, s katero je znal Plečnik ustvarjati cerkve in se zavzel tudi za prav majhne in neznatne stvari. Ob neki priložnosti je bilo potrebno napraviti svetilko, ki naj spremlja Sv. Rešnje Telo na poti k bolnikom. Plečnik je pazljivo poslušal vrsto pogojev, ki naj jih ta svetilka ima: ker spremlja duhovnika oseba manjše postave (ne več mežnar, ampak ministrant), mora biti svetilka majhna, da mu ne bo tolkla po petah; ne sme pa biti igrača, ki bi mikala otroka, da bi se z njo igral; narejena mora biti tako, da majhen mož nikakor ne bo mogel razbiti stekla; izvede naj se tako, da bo sveča vedno v pokončnem položaju in se ne bo cedila, četudi jo ministrant "še tako" nerodno drži; zamišljena mora biti tako, da nihče ne bo mogel vanjo vtakniti predolge sveče, ki bi svetilko okadila. In ker ima ministrant ob dežju v eni roki dežnik, v drugi pa svetilko, tretje roke pa nima, morata biti svetilka in zvonček tako združena, da bo zvonček tja grede zvonil, nazaj grede pa molčal. Ko se je ustavil val pogojev, se je profesor nasmehnil in dejal: "No lepo, skromni ste. Ali je morda še kak pogoj? Še! Kakšen?" "In lepa naj bo!" Sklonil je glavo, svaljkal svojo bradico in rekel: "To pa - če bo Bog dal. Bomo poskusili." Ko je pred to svetilko stal mlad gradbeni inženir in videl, kako so vsi ti pogoji genialno izpolnjeni, je pretresen pripomnil: "Gospod pater, imam občutek, da stojim pred katedralo" (Perc 2007, 48).

Pater Martin Perc poudarja tudi to, da je bi Jože Plečnik *človek evangeljskih svetov*. To pomeni, da je biti umetnik kulturnih prostorov in kulturnih predmetov v Katoliški cerkvi zelo težka naloga, kar bi se nam lahko zdelo, da strogi in natančni predpisi omejujejo svobodo umetniškega ustvarjanja. Za Plečnika pa ti predpisi niso bili nadležno utesnjevanje, marveč varna ograja. Ni jim ugovarjal, ni se zoper njih pritoževal, marveč je gledal, da v mejah, ki so mu dane, ustvari umetnino. Teško je najti primer, kjer bi se lahko pokorščina sijajneje izkazala kot v umetniškem ustvarjanju, ki je najbolj delikaten izraz človeške duše. *Aliis vivere* (živeti za druge) je bilo načelo vsega njegovega življenja. S svojimi deli bi si lahko nagrabil bogastva in bi

živel kot knez. V resnici pa je živel skromno življenje. Skromen v obleki, skromen v prehrani, skromen v opremi stanovanja. Vsa njegova dela za javnost in za cerkve so bila zastoj in spada tako med največje mecene slovenskega naroda in Katoliške cerkve v tedanji Jugoslaviji. Če bi kdo že samo plačal papir, ki ga je porabil za načrte frančiškanskih cerkva, bi bila to lepa vsota. A če bi hoteli preceniti to, kar je bilo na tem papirju ustvarjenega, kolikšna cena bi bila?

In nenazadnje še p. Perc navaja Plečnikov pristop k svojim sodelavcem. Svetovnonazorsko kristjanom nasproten človek ga je nekoč vprašal: *"Kako morete vi sodelovati s človekom, ki je po svojem bistvu aristokrat, ko je vam preprost človek bližje kakor imeniten?"* In komaj

Vrt pred praškim gradom

je svojim ušesom verjel, ko je zaslišal patrov odgovor: "Škoda, da se ne morete spremeniti v muho in sestri zraven na mizo, ko se Plečnik pogovarja s svojimi mojstri. Škoda, da ne morete videti spoštljive pazljivosti, posvečene vsaki besedi teh preprostih mož. Škoda, da ne morete doživeti hvaležnega sprejemanja vsake besede, ki je njemu nova, vidite pa lahko fotografijo (ki je kasneje bila sprejeta v zadnjo Plečnikovo knjigo), kjer ta ponižna ljubeznivost sije iz krp cestarja na njegovi zadnji plati in Plečnikove roke, ki objema roko tega delavca." Prevečkrat pa je bil pater razočaran kot priča, kako se je Plečniku lahko vsak navaden obrtnik ali mojster uprl in se je neštetokrat moral odpovedati lepoti, ki jo je narisal, ker mu jo je plašljiv, preračunljiv ali nerazpoložen rokodelc objedel. Če bi si tiskar drznil ugovarjati pesniku, da mu ni vseč vstaviti kakšno težjo besedo in naj pesnik zaradi lažjega teksta najde bolj primerno besedo ... Pa kako mučno je bilo biti priča številnim ponižanjem, ki jih je doživel arhitekt, a kljub temu ni prišla iz njegovih ust na očitke niti ena tožba in je obsojajoče ljudi znal celo zagovarjati. Če velja izrek, da je težko biti umetnik malega naroda, velja še neizmerno bolj, da je težko biti arhitekt malega naroda.

"Morda se motim v svoji naivnosti. Mi umetniki, Koteča bodi miren, mi smo umetniki, smo božji izbranci, milost narodov. Vendar moramo vedeti, da nismo umetniki zato, da bi ustvarjali umetnine, dokončne umetnine, ampak moramo v mukah in bolečini v iskanju lepega in dobrega, kolikor mogoče blizu Boga, utelešati pravičnost in ustvarjati dobre ljudi, dobre, prave in kolikor mogoče popolne ljudi!" (Iz pisma Janu Koteči leta 1908)

PLEČNIKOVO LETO

Kaj vse bi še lahko našemu umetniku, arhitektu Plečniku dobrega v prid reklo letošnje razstave, projekti in dogodki, ki se odvijajo v Muzeju in galerijah mesta Ljubljane ter v Plečnikovi hiši, v sodelovanju z različnimi partnerji, ki jih pripravljajo? In tudi v tujini? Razstavni program ob Plečnikovem letu 2017

v Plečnikovi hiši se je pričel z razstavo *Plečnik na Brionih*. Razstava je na ogled postavila do sedaj še ne videne fotografije arhitekta ob obisku Brionov ob zaključevanju njegovega zadnjega dokončanega projekta – vrtnega paviljona (nastal v sodelovanju z NUK-om). Ob tem projektu so v Plečnikovi hiši sodelovali z Rokopisnim oddelkom NUK-a, ki je pridobil dragoceno donacijo dr. Lojzeta Gostiše, in razkriva do sedaj javnosti neznane izvirne načrte paviljona in fotografije Plečnikovih obiskov Brionov. Med temi fotografijami so tudi zadnji Plečnikovi portreti, posneti jeseni leta 1956. Posebno dragoceno je tudi osebno pričevanje dr. Gostiše o okoliščinah, ki so botrovale izvedbi tega projekta, ki predstavlja Plečnikov simbolični testament.

V sodelovanju Muzeja in galerij mesta Ljubljane (MGML) ter Muzeja za arhitekturo in oblikovanje (MAO) je na pobudo Ministrstva za kulturo RS nastala razstava *Plečnikova Ljubljana*, ki v okviru Plečnikovega leta predstavlja mojstrovno arhitekturo po evropskih mestih. Premierno je bila od meseca marca do aprila na ogled v španskem Madridu. Ob obeleževanju letošnjega Plečnikovega leta je namreč Slovensko veleposlaništvo v Španiji v sodelovanju z Ministrstvom za kulturo RS, Avstrijskim kulturnim forumom in Češkimi kulturnimi centrom odprlo razstavo pod skupnim naslovom *Plečnik (1872–1957): arhitekt v Ljubljani, Pragi in na Dunaju*. V okviru razstave, ki predstavlja mojstrska dela Plečnika v omenjenih mestih, je bila leta na ogled v madridski arhitekturni zbornici (Colegio Oficial de Arquitectos de Madrid, COAM), kustosinji pa sta bili Natalija Lapajne, MAO, in Ana Porok, MGML. Ista razstava je septembra predstavljena tudi v češki prestolnici, v okviru *Dnevi Ljubljane v Pragi*.

Med marcem in junijem je bila retrospektivna fotografska razstava Damjana Galeja z naslovom *Arhitekt svetlobe*, med aprilom in junijem pa je bila na ogled občasna razstava v sodelovanju z Arhivom Praškega gradu *Plečnik in Praški grad: stanovanje za prvega češkoslovaškega predsednika*. Ob slovenski

prestolnici je Plečnik sočasno ustvarjal še v Pragi, kjer je z ureditvijo dela praškega gradu za takratnega predsednika Tomáša Masaryka in s postavitvijo cerkve Srca Jezusovega v Vinohradih ter z nekaterimi drugimi intervencijami na Praškem gradu (*Bikovo stopnišče in Rajski vrt...*) postal navdih mnogim češkim arhitektom. Številne ideje so se rojevale, medsebojno oplajale, variirale in se uresničevale v tej prestolnici. Skupno prizadevanje Slovenije in Češke za mednarodno prepoznavnost arhitekta je usmerjeno v projekt nominacije za vpis njegovih stvaritev na Unescov seznam svetovne dediščine. V mesecu juniju so v Pragi celo ob spominu na arhitekta izdali poštno znamko z njegovo podobo.

Fotografska razstava *Ljubljana, mesto s Plečnikovim podpisom* se je pričela meseca junija in je podaljšana vse do novembra, čeprav je bila predvidena le v poletnem času. Nahaja se v Jakopičevem sprehajališču v ljubljanskem parku Tivoli, kjer jo je mogoče ujeti med arhivskimi fotografijami Plečnikove Ljubljane fotografa Petra Nagliča ter sodobnim pogledom fotografa Matevža Paternostra. In to še ni vse. V juliju se je pričel razstaveni projekt *Jože*, ki je nastal v sodelovanju z galerijsko-projektnim prostorom Dobra Vaga, in nas animiral vse do oktobra. Ob tem projektu se je bilo možno na različne načine lotiti raziskovanja *Jožeta*. Ob tem projektu smo lahko raziskovali Plečnikovo hišo in se navdihovali ob njegovem življenju, drugi so študirali literaturo o njem, tretje pa je zanimala njegova simbolika. So pa tudi takšni, ki ljubijo zgolj njegovo arhitekturo. Na razstavi je bilo tudi nekaj originalnih predmetov iz Plečnikove zbirke, ki prav tako navdihujejo ljudi.

Na ljubljanskem gradu je bila od meseca maja do oktobra na ogled razstava z naslovom *Plečnik nad mestom* avtorice Nine Bricelj. Predstavljeni so bili Plečnikovi vizionarski načrti glede Ljubljane, predvsem o njeni najvišji točki – gradom nad mestom. V njem je Plečnik videl "mestno krono", zato mu je želel dati monumentalno obliko in nov namen. Slovenska akropola, kot je poimenoval svoj

prvi načrt iz let 1931-32, bi služila kot muzejski in kulturni prostor, po drugem načrtu iz leta 1947 pa bi s svojo monumentalno osemkotno obliko predstavljal slovenski parlament. Navkljub majhnim možnostim za uresničitev je dal prosto pot svoji domišljiji in idejam. Mojstrsko je prenovil srednjeveško utrdbo Šance, ki je dandanes prijetno sprehajališče in predstavlja enega redkih uresničenih načrtov na Grajskem griču.

Osrednja tema letošnjih *Dnevoev evropske kulturne dediščine*, ki so potekali zadnje dneve septembra v Ljubljani, je bila razstava *Plečnik in Voda* – od mita do arhitekture. Te vsebine je mogoče obiskati tudi v Plečnikovi hiši z ogledom Plečnikovih vodnih ureditev, kjer je možno videti najbolj prepoznavne, estetsko in funkcionalno domišljene ureditve nabrežij in mostov, ki odločilno zaznamujejo podobo Plečnikove Ljubljane. "*Plečnik je v razmeroma kratkem času, gre za obdobje 15 let, uredil nabrežja Gradaščice in Ljubljanice ter stopnišča in mostove ob njih. Prostor ob reki je uredil po meri človeka, odprl je nove poglede in poti proti vodi, tako da je dandanes to najprijetnejši in najbolj obiskani del mesta, kjer se vsi radi zadržujemo, to pa je verjetno bila tudi arhitektova želja*", je izjavila kustosinja razstave Ana Porok.

Knjiga Andreja Hrauskyega *Simboli v Plečnikovi arhitekturi* je ena izmed pomembnih del v Plečnikovem letu, saj v njej obravnava tisto, kar se avtorju zdi pri Plečnikovem delu bistveno – da gledalca potegne v igro simbolov, ki mu jih nastavlja. Pri tem ga izziva, naj sam najde njihove pomene. Hkrati pa pojasnjuje, da nova knjiga še ni dokončen seznam Plečnikove simbolike – je zgolj prvi korak. Marsikatero od že napisanih knjig o Plečniku pa danes v knjigarnah ni več mogoče najti. V letih 1996, 1997 in 1998 so Plečnikov opus obdelali z Janezom Koželjem in Damjanom Prelovškom. Vendar se je s takimi stvarmi, kot je Plečnikova arhitektura, treba ukvarjati vedno znova, pravi Hrausky.ocene, podane pred dvema desetletjema, je treba danes ponovno preveriti, saj vsaka doba na stvaritve minulih obdobjev gleda na svoj način.

"In če hočemo govoriti o pomenu Jožeta Plečnika, moramo vedno znova govoriti o tem, kaj nam s svojo arhitekturo sporoča," pravi Hrausky.

Ob predstavitvi knjige je tekel tudi pogovor o postopkih in zadregah ob vpisu Plečnikove dediščine v UNESCOV seznam kulturne dediščine. Andrej Hrausy, arhitekt in eden največjih poznavalcev Plečnikove zapuščine je v ekspertni komisiji ministrstva za kulturo za vpis Plečnikove dediščine na UNESCOV seznam svetovne kulturne dediščine. Zadolžen je, da ovrednoti arhitektovo delo v svetovnem merilu. Pravi, da je s tem postopkom zelo veliko dela; sestaviti je potrebno seznam objektov, predložiti konservatorske dokumente ter upravljaljski načrt. Na ministrstvu pa so za te stvari vsako obdobje 'drugače razpoloženi'. Sam mora strokovno ovrednotiti Plečnikova dela ter izdelati primerjalne študije s podobnimi objekti po svetu, ob tem pa je potrebno dodati še obsežno spremljevalno gradivo. Drugi problem pa je še ta, da se vsako leto možnosti za vpis na seznam iz evropskih držav manjšajo.

Letos je prav tako izšla knjiga z naslovom "Večni arhitekt: Življenje in delo Jožeta Plečnika, modernističnega mistika", ameriškega avtorja dr. Noaha Charneya, ki živi in dela v Sloveniji. Celosten pogled nam približa Plečnikova dela skozi njegovo življenjsko zgodbo, naj gre za dunajsko, praško ali ljubljansko obdobje. Monografija temelji na Charneyjevi doktorski disertaciji pri arhitektu dr. Petru Krečiču. Avtor pravi, da so ga Plečnikova dela pritegnila že ob njegovem prvem obisku Ljubljane. Prepoznal jih je kot edinstvena in revolucionarna, saj so nanj naredila izjemen vtis. V svoji doktorski disertaciji je preučil celoten Plečnikov opus tako s svojega lastnega vidika kot s stališča stroke in splošne javnosti. V delu je povzel tudi Plečnikova osebna stališča ter orisal, kako je sprejemal njegove karijerne odločitve ter nato o njih razmišljal. V veliko čast mu je, da je kot tujec dobil priložnost pripraviti knjigo, ki bo v angleščini dostopna tudi tujim strokovnjakom in širši javnosti, Slovencem

pa je z njo ponudil nekoliko drugačen pogled na Plečnika, kot smo ga sicer vajeni.

Prav tako je vredno omeniti knjigo, ki je dopolnjena izdaja dela ob 50-letnici smrti Vinka Lenarčiča ter ob 60-letnici smrti Jožeta Plečnika, z naslovom *Plečnik, kot se ga je spominjal njegov najljubši učenec Vinko Lenarčič*. Lenarčičevi spomini so bili namreč takšni, da je v njih Plečnikov učenec v času, ko je bil mojster izgnan iz javnosti in so ga zatajili tudi taki, ki so se kasneje z njim postavljali, napovedal: "Plečnikova smrt, njegov pogreb, je prvo razodetje Plečnika, drugo zemeljsko še pride – ker ni mogoče, da prerok umrje." To je osebno videnje človeka, ki je bil dolga leta v neposredni mojstrosti bližini, saj je od začetka slutil pravi, globlji smisel Plečnikovega prizadevanja, in ki mu je bilo dano sodelovati pri najožjih ustvarjalnih vzgibih vélikega arhitekta.³

Jožetu Plečniku v čast je v začetku tega leta, 7. januarja 2017, ljubljanski nadškof Stanislav Zore daroval sv. mašo v ljubljanski stolnici sv. Nikolaja. Bomo mar pustili, da nam Plečnik tudi letos pobegne iz beatifikacijskega repertoarja? Zakaj Cerkev nekatere svoje otroke razglasi za svetnike? "Ko Cerkev nekatere vernike kanonizira, to je, ko slovesno razglasi, da so junaško izvrševali kreposti in živeli v zvestobi do božje milosti, priznava moč tistega Duha svetosti, ki je v njej. Obenem s tem okrepi upanje vernikov, ko jim te svetnike daje za vzornike in priprošnjike" (KKK 828). Cerkev je že od začetka vselej verovala, da so apostoli in mučenci v Kristusu tesno povezani z nami in jih je slavila s posebnim čaščenjem skupaj z blaženo Devico Marijo in svetimi angeli ter pobožno prosila pomoči na njihovo priprošnjo. Skozi stoletja je nenehno dajala vernikom v posne-manje, čaščenje in priprošnjo nekatere može in žene, ki so se odlikovali v sijaju ljubezni in vseh drugih evangeljskih krepostih (Martinel-li 2007, 88).

In kaj naj še porečemo tedaj, ko se sprehajamo v objemih Plečnikovih cerkva, med njegovimi veličastnimi stebri in njegovimi stvaritvami, ki so polne citatov iz Svetega pisma;

ko hodimo med ljubljanskimi ulicami ter častimo njegove fasade, za katere je sam dejal: "Fasada brez dekorja je kot človek, ki se nikdar ne zasmeji". Kaj naj začutimo, ko potujemo po naši deželi in se zdaj tu, zdaj tam spogledamo z njegovo večnostno arhitekturo? Ko preišljujemo ob njegovih kelihih? Ga je mogoče častiti še kako drugače, se mu zahvaljevati in ga slaviti še kako drugače kot 'zgolj' velikega umetnika, arhitekta in človeka? Jože Plečnik je nerad govoril o svojem delu. Molk je bil zanj umesten. Menil je, da se "arhitektura ne uveljavlja in ne razveljavlja z govorom človeka, ampak po tistem nepojemljivem in skrivnostnem, ki se imenuje čas" (Arhitekt Jože Plečnik 1986). Dobra dela izhajajo iz molka in se v molk vračajo. Lastno pa jim je to, da je njihov učinek močan. Človeka, katerega nagovorijo, pa obogatijo in plemenitijo njegovega duha.

LITERATURA

- Arhitekt Jože Plečnik. 1986. razstava v Ljubljani. Katalog.
- Berčon, Anton. 2003. *Arhitekt Jože Plečnik – mož vere*. Magistrska naloga. Ljubljana.
- Čemažar, Lojze. 2007. "Živite čisto, živite delavno, živite posvečeno!" V: *Mednarodna katoliška revija Communio* 17, 79–82.
- Debevc, Leon. 2008. "Sveto pismo in Plečnikova sakralna podoba." V: *BV* 68, 2:213–229.
- Janez Pavel II. 1999. *Pismo umetnikom*. Ljubljana: Družina.
- Koncilski odloki. 1980. Ljubljana: Družina.
- Krečič, Peter in dr. 1993. *Plečnikovi kelih*. Ljubljana: Rokus.
- Lenarčič, Vinko. 2016. *Plečnik, kot se ga je spominjal njegov najljubši učenec Vinko Lenarčič*. Samozaložba: Ješovec pri Kozjem.
- Martinelli, Raffaello. 2007. "Kako postanemo svetniki?" V: *Mednarodna katoliška revija Communio* 17, 85–88.
- Murray, Peter in Linda Murray. 1996. *A Dictionary of Christian Art*. New York: Oxford University Press.

Perc, Martin. 2007. "In piam memoriam." V: *Mednarodna katoliška revija Communio* 17, 1:43–56.

Prelovšek, Damjan. 1999. *Plečnikova sakralna umetnost*. Koper: Ognjišče.

Ratzinger, Joseph. 2000. *The Spirit of the Liturgy*. San Francisco: Ignatius Press.

Vovk, Anton. *Mojstru – arhitektu Jožetu Plečniku ob grobu*. 1957. Šal/fasc. 80, IV. 3/39

1. Pri pisanju članka se za dodatne informacije o Jožetu Plečniku zahvaljujem dr. Antonu Štruklju.
2. Pohišтво: V času ko je Jože Plečnik gradil znamenito Zacherlovo hišo na Dunaju, je zasnoval tudi interier iz temno poliranega lesa, ki ga je predstavil leta 1904 na zimski razstavi v Avstrijskem muzeju za umetnost in industrijo. Interier je bil sestavljen iz kredence, mize, več stolov, servirne mizice in posebej za to izdelane samostoječe ure. Pohišтво so izdelali v takrat najboljših mizarskih podjetjih na Dunaju - A. Ungenthüm in R. Ludwig. Podobno pohišтво je bilo razstavljeno spomladi leta 2007 v Narodni galeriji Ljubljana, replika samostoječe ure, ki jo je izdelal po Plečnikovih načrtih in fotografijah urar Jurij Hübšer iz Ljubljane pa v Mestnem muzeju Ljubljana v prvi polovici leta 2007.
3. Vinko Lenarčič, Plečnikov najljubši učenec, je spomine na svojega arhitekturnega učitelja in duhovnega očeta začel pisati v začetku petdesetih let prejšnjega stoletja, in sicer na pamet, po spominu in brez zapiskov, dokončal pa jih je leta 1957, v letu Plečnikove smrti. Ti natančni in z mnogimi podrobnostmi iz Plečnikovega življenja in razmišljanja obogateni memoari so potem začeli izhajati leta 1991 kot podlistek v *Slovincu*, kasneje v *Republiki* in *Primorskem dnevniku*, leta 1998 pa so izšli še v knjižni obliki. Prek Andreja Lenarčiča, sina Vinka Lenarčiča, so prišli do leksikografa Simona Lenarčiča, ki se jih je ob okroglih obletnicah dedove in Plečnikove smrti odločil ponovno izdati. Ob tem jih je natančno opremil s številni opombami, ki se nanašajo na razlago manj znanih arhitekturnih in drugih uveljavljenih strokovnih izrazov ter geografskih pojmov in oseb. Lenarčič o življenju Plečnika in druženju z njim piše v bogatem jeziku in z mnogimi dodanimi detajli ter v širokem zamahu, še posebej natančno pa izpostavlja Plečnikove poglede na (domačo) arhitekturo ter iskanje njenega avtohtonega avtorskega izraza. Vse to Plečnikovo biografijo ohranja vitalno tudi več kot šest desetletij po nastanku, novičen izid pa to knjigo zaznamuje kot prvovrsten družinski projekt.